

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O`RTA
MAXSUS TA'LIM VAZRILIGI

TOSHKENT TO`QIMACHILIK VA YENGIL SANOAT
INSTITUTI

“Tabiiy tolalarni dastlabki ishlash texnologiyasi”
Kafedrası

REFERAT

Mavzu: G'O'ZA O'SIMLIGI HAQIDA UMUMIY
MA'LUMOTLAR

Bajardi: 1b-12g. Sangirov S.
Qabul qildi:dots. Gapparova M.

Toshkent 2014y

Mavzu: G'o'za o'simligi haqida umumiy ma'lumotlar
REJA

1. *G'o'za o'simligini kelib chiqishi va turlari haqida umumiy ma'lumot*
2. *Chigitli paxtadan olinadigan mahsulotlar va ular uchun davlat standartlari*

G'o'za eng qadimgi dehqonchilik ekinlaridan biri bo'lib, insoniyat bu o'simliklardan juda qadim zamonlardan beri foydalanib kelmoqda. Minglarcha yillar davomida g'o'za ekish tajribasi natijasida g'o'zaning eng yaxshi turlarini tanlab olish yo'li bilan tolasining sifati yaxshi, serhosil, madaniy paxta navlari vujudga keltirildi.

G'o'zaning vatani Hindiston bo'lib, u yerda ko'p yillik o'simlik hisoblanadi, ya'ni 5-7 metrli daraxt shaklida o'sadi. Bundan tashqari paxta yetishtirish, tolasidan gazlamalar olish, to'qish ishlari bilan Xitoy, Afrika, Peru, Meksika va Braziliya shug'ullangan.

Hozirgi vaqtda g'o'zaning 35 turi ma'lum bo'lib, bulardan sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan besh turi ekiladi (*1-rasm*) :

1. Gossipium-xerbaseum - Afrika-Osiyo g'o'zasi.

2. Gossipium-arbareum - Xindi-Xitoy g'o'zasi.

3. Gossipium-xirzitum - Meksika g'o'zasi.

4. Gossipium-barbadenze - Peru g'o'zasi.

Mamlakatimiz paxtachiligida esa yuqorida ko'rsatib o'tilgan turlaridan faqatgina ikki turi ekiladi:

gossipium - xirzitum –Meksika g'o'zasi (108-F, S-4727, Namangan-77, Omad, S-6524, S-6530, Oqqo'rg'on-2, Xorazm-127) o'rta tolali seleksion navlari.

gossipium - barbadenze –Peru g'o'zasi (8768-I, S-6030, 6465-V, T-7) uzun (ingichka) tolali seleksion navlari (*1-rasm*).

Bir nasldan tarqalgan, morfologik hamda xo'jalik ko'rsatkichlari bir xil bo'lgan g'o'za o'simliklari turkumiga ***g'o'za seleksion navi*** deb ataladi.

G'o'zaning *morfologik belgilariga* uning umumiy, ya'ni tupi, bargi, guli, ko'sagi va chigitining tashqi ko'rinishini belgilovchi ko'rsatkichlar kiradi.

G'ozaning *xo'jalik belgilariga* ko'sagining yirikligi, tolasining chiqishi, uzunligi, pishiqligi, ingichkaligi, o'simlikning kasalliklarga chidamliligi, vegetasiya davrini ifodalovchi ko'rsatkichlar kiradi.

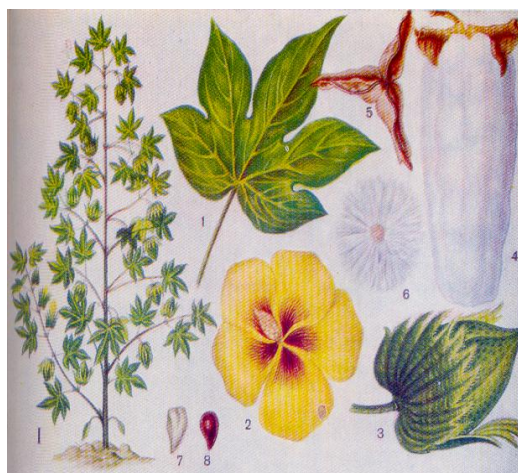
G'oz o'simligi morfologik ko'rinishi jihatidan balandligi $0,7 \div 1,5$ metrgacha bo'lib, yaxshi shoxlangan, shoxlarida barglar, keyinchalik ko'sakka aylanadigan gul shonalari joylashadi. G'ozaning vegetasion davri 5 ga bo'linadi:

1. Ekilgan chigit 8-10 kunda unib chiqadi;

Gossypium arboreum – daraxt
simon (*xind-xitoy g'ozasi*)

1.Bargi; 2. Guli; 3.Ko'sagi; 4.Ochilgan ko'sak; 5.Chanog'i; 6. Paxta bo'lagi; 7.Tolali chigit; 8. Chigiti; I – Paxta g'ozasi

Gossypium xerbaseum – o'tsimon
(*Afrika-Osiyo g'ozasi*)

1.Bargi; 2. Guli; 3.Ko'sagi; 4.Ochilgan ko'sak; 5.Chanog'i; 6. Paxta bo'lagi; 7. Tolali chigit; 8. Chigiti; I – Paxta g'ozasi

***Gossinium xirzitum* –o'rta tolali**

(Meksika g'o'zasi)

1.Bargi; 2. Guli; 3.Ko'sagi; 4.Ochilgan ko'sak; 5. Chanog'i; 6. Paxta bo'lagi; 7. Tolali chigit;

8. Chigiti; I – Paxta g'o'zasi

***Gossipium barbadense* – uzun**

tolali (Peru g'o'zasi)

1.Bargi; 2. Guli; 3.Ko'sagi; 4.Ochilgan ko'sak; 5.Chanog'i; 6. Paxta bo'lagi; 7. Tolali chigit;

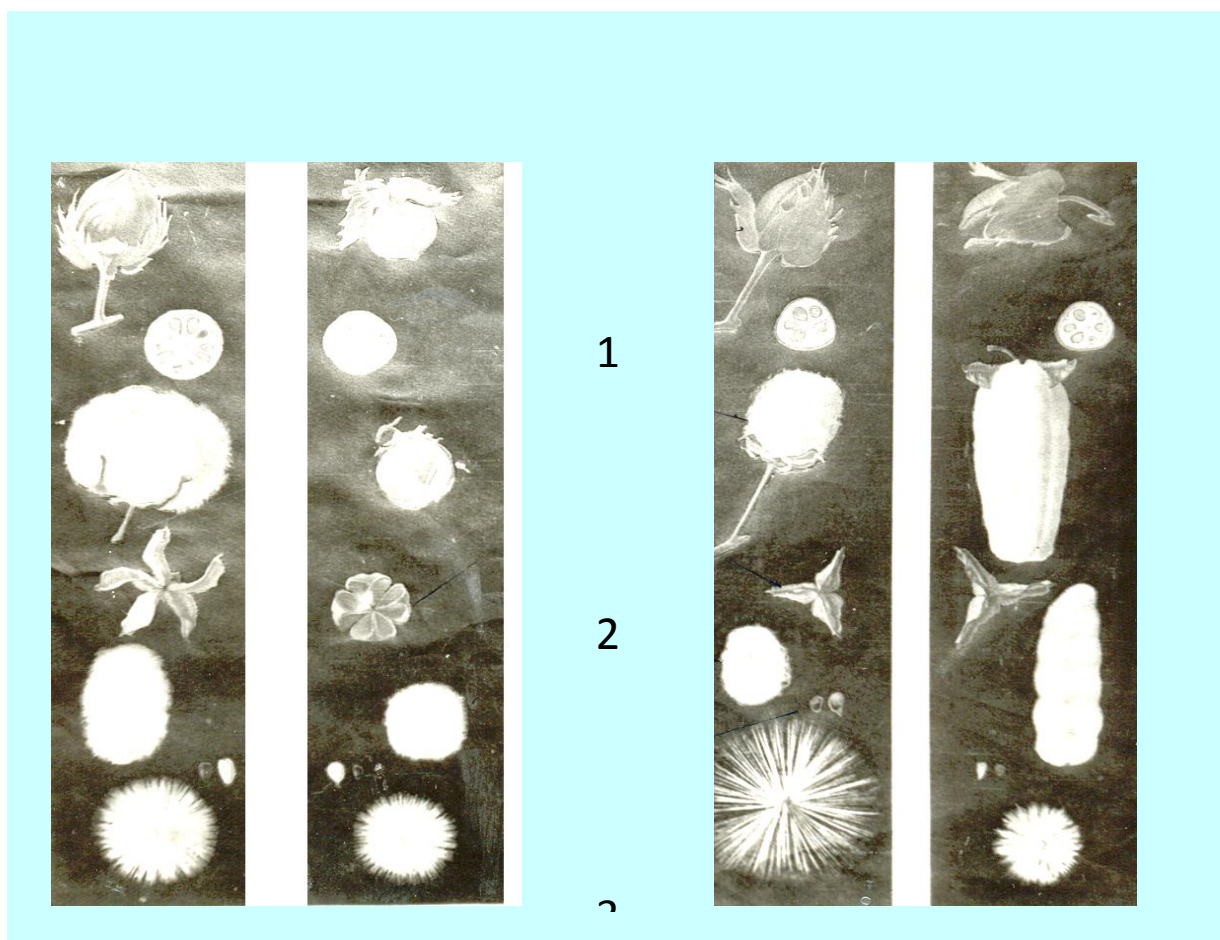
8. Chigiti; I – Paxta g'o'zasi

2. 10-12 kun o'tgandan so'ng birinchi barglari paydo bo'ladi. Vegetasiya davrida 5-8 barg paydo bo'lgach, tanadagi barglar qo'ltig'idan avvalo monopodial (o'suv), so'ngra simpodial (hosil) kurtakchalari paydo bo'lib, g'o'za normal shoxlana boshlaydi.

3. G'o'za unib chiqqandan so'ng 45÷50 kun o'tgach shonalaydi;

4. 25÷30 kun o'tgach gullash boshlanadi.

5. G'o'zaning ko'sagi esa yana 45÷50 kun o'tgach ochila boshlaydi. G'o'zaning umumiy yetilish davri, turiga qarab 140÷160 kunni tashkil etadi (2-rasm).

a)

b)

v)

g)

2-rasm. G'o'za turlarining hosil beruvchi organining tarkibi.

a) O'rta tolali Meksika g'o'zasi. b) O'tsimon Afrika-Osiyo g'o'zasi.

v) Uzun tolali Peru g'o'zasi. g) Daraxtsimon Xindi-Xitoy g'o'zasi.

1. Ko'sak va uning ko'ndalang qirqimi; 2. To'liq ochilgan g'o'za chanog'i; 3. Paxtasi olingan chanoq; 4. Chigitli paxta bo'lakchasi; 5. Tukli va tuki olingan chigit; 6. Tolasi taralgan chigitli paxta.

G'o'zaning ko'sagi shar shaklida yoki uzunligi 60 mm va eni 50 mm bo'lgan tuxum shaklida bo'lib, uning ichida 4÷5 gr. o'rta tolali paxta yoki 3÷4 gr. uzun tolali paxta bo'ladi. Paxtaning har chigitida 10 ÷15 ming donagacha tola bo'ladi.

Paxta tolasining rivojlanish davri 2 ga bo'linadi: birinchi davri 25-30 kun davom etib, tola asosan bo'yiga o'sadi. Ikkinchi davr 15-30 kun davom etib, uning

devorlariga sellyuloza qatlamlari yig'iladi va tola pisha boshlaydi. Shuning uchun ham tolaning pishganlik darajasi tola tashqi diametrining ichki kanalining diametriga bo'lgan nisbati bilan belgilanadi. Bu nisbat 1,8 dan 2,8 gacha bo'lsa tolalar normal yetilgan hisoblanadi.

G'o'zani yaxshi o'stirish va undan mo'l hosil olish uchun o'simliklarda uchraydigan har xil kasallik va zararkunandalarga qarshi kurashish katta ahamiyatga ega, chunki tabiatda uchraydigan kasallik va zararkunandalar g'o'zaga anchagina zarar yetkazib, uning hosilini kamaytirishi, ayrim hollarda tola va chigitini ham kasal qilishi, ba'zan g'o'zani butkul quritib yuborishi mumkin.

G'o'zada uchraydigan - **Gommoz** kasalligi parazit bakteriyalar orqali tarqaydi. Bu kasallik g'o'zaning butun tanasiga tarqalishi mumkin, agar ko'sak gommoz bilan kasallansa, uning tolalari bir-biriga yopishib qolib yaxshi ochilmaydi va g'o'za hosilini kamayishiga olib keladi.

Vilt - kasalligi ildiz orqali g'o'za tanasiga kirishi natijasida paydo bo'ladi. Bu kasallik bilan kasallangan paxta tolasi qisqa, chirigansimon va chigiti yaxshi yetilmagan bo'lib, natijada chigitning yog' berish miqdori kamayadi.

Ildiz chirish - kasalligini parazit zamburug'i tarqatadi. Bu kasallik urug'ni chuqur ekishdan, havo sovuq bo'lganda, yer yuzi qatqaloq bo'lib qolgan paytlarda kelib chiqadi.

G'o'za zararkunandalariga - o'rgimchakkana, paxta biti, ko'sak qurti va hokazolar kiradi. Zararkunandalarga qarshi kurash tadbirlarini o'z vaqtida o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi, ya'ni daladan g'o'zapoyani ildizi bilan sug'urib olish, begona o'tlarni yo'qotish, yerni kuzda shudgorlash, ariq va zovurlarning chetlaridagi o'tlarni kuydirib tashlash, yoki kimyoviy dorilar yordamida yo'qotish ishlari kiradi.

G'o'zada keng tarqalgan asosiy **zararkunandalarga quyidagilar** kiradi: Turkiston o'rgimchak kanasi, ildiz shirasi, beda va katta g'o'za shirasi, kuzgi tunlam, mayda yer tunlami (karadrina) va ko'sak qurti. Bularga yana bazis va bahorikor suvaraklari, Osiyo va Marokko chigirtkalari, tamaki tripsi, o'tloq va beda kendalari, chirildoqlarning ayrim turlari kiradi.

Bular o'z navbatida so'ruvchi va kemiruvchi zararkunandalar bo'lib ikki xilga ajratiladi:

So'ruvchi zararkunandalar: g'o'za o'rgimchakkanasi, tamaki tripsi, sariq chirildoq, beda kanasi, bitlar

Kemiruvchi zararkunandalar: Ko'k qurt tunlami, ko'sak qurti, karadrina va chigirtkalar.

Paxta tozalash korxonasida chigitli paxtani qayta ishlashda undan olinadigan asosiy mahsulot - paxta tolasi hisoblanadi. Lekin shu tola bilan bir qatorda ishlab chiqarish jarayonida qo'shimcha ravishda momiq (lint), chigit hamda tolali chiqindilar olinadi. Paxta tozalash korxonalarida chigitli paxtadan 30-33% tola, 50-55 % chigit, 1,5-5 % momiq hamda 5-8 % tolali chiqindi olinadi. Bulardan tola va chigit asosiy mahsulot hisoblanadi

Paxta tolasi - to'qimachilik, trikotaj, poyafzal, yengil sanoat va boshqa tarmoqlar uchun xom ashyo sifatida xizmat qiladi. Ekiladigan navlar chigitining tolasi uzun, to'g'ri, chigit po'stlog'idan oson ajraladigan, pishiq, ingichka va gidroskopik bo'ladi. Uzunligi 20 mm dan oshsa – tola, 5 – 20 mm uzunlik oralig'idagisi - momiq (lint), 5 mm dan kaltasi delint deb ataladi.

Paxta chigiti - momiq (lint) hamda xalq iste'moli uchun tozalangan paxta yog'i, uning chiqindilaridan gliserin hamda yog' kislotalari ishlab chiqariladi, bulardan o'z navbatida sovun, kir yuvish kukunlari, linoleum, izolyasiya lentlari, kinoplenka, klyonka, suv o'tkazmaydigan mato, sun'iy teri va sun'iy kauchuk olinadi.

Maxsus kimyoviy usulda ishlangan **paxta momig'idan** (lintdan) sellyuloza, undan esa sun'iy ipak olinadi.

Mustaqil O'zbekiston 1992 yildan boshlab yangi milliy iqtisodiyotni shakllantirish jarayonida mahsulotlarga shu jumladan: paxta, paxta tolasi, momiq va paxtaning texnik chigitiga respublika standartlarini joriy etdi.

O'zDst 615-2008 "Paxta. Texnikaviy shartlar" ga binoan paxta tolasining fizik va mexanik xossalriga qarab, paxta tolasini 9 tipga bo'ladi va chigitli paxtani 3 ta sinfga ajratadi.

O'zDst 643-2008 tayyorlov punktlarida paxtani qabul qilib olish, to'dalarga jamlashda va g'aramlarda saqlanayotgan paxta sifatini baholashda uni paxta punktidan jo'natishda, PTKda paxtani qabul qilish jarayonida paxtadan namuna olish qoidalarini muvofiqlashtiradi.

O'zDst 1008-2005 Urug'lik paxta va urug'lik chigit. Namuna tanlab olish usullari.

O'zDst 598-2008 Texnik Chigit. Namuna tanlab olish usullari.

O'zDst 592-2008 Paxta. Ifloslikni aniqlash usullari paxtani iflosligini aniqlashni muvofiqlashtiradi.

O'zDst 593-2008 Paxta. Paxta tolasining tavsifnomalarini aniqlash usullari. Paxta tolasining sifat xususiyatlarini aniqlashning tezkor usullarini muvofiqlashtiradi.

O'zDst 644-2006 Paxta. Namlikni aniqlash usullari. Respublika standartida USX-1 va VXS-1 qurilmalarida chigitli paxta namligini aniqlash usullari bayon etilgan.

O'zDst 663-2006 Urug'lik chigit. Texnikaviy shartlar.

O'zDst 601-2008 Texnik chigit. Chigit tukdorligini aniqlash usullari.

Paxta va paxta maxsulotlarini, hamda brezent va o'rov materiallarini inventarizatsiya tarkibi.

O'zDst 604:2001 to'qimachilik sanoati korxonalari, shu jumladan, eksport uchun xom-ashyo sifatida yetkazib beriladigan paxta tolasini sifatini aniqlashga mo'ljallangan.

O'zDst 645-95 asosida paxta momig'ini shtapel uzunligi bo'yicha: 2 ta A va B tipga, 2 ta sanoat naviga, 3 ta sinfga ajratiladi.

O'zDst 841-97 Paxta tolasini, paxta momig'i, paxta tozalash zavodlarining o'lik aralashgan chiqindilari va paxtaning kalta momig'i aralashgan chiqindilari. O'rash, belgi qo'yish, tashish va saqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Karimov «Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, uni O'zbekiston sharoitida bartaraf etish usullari» Toshkent. O'zbekiston, 2009 y.
2. И.Каримов «Баркамол авлод – Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори». Тошкент. 1997 й.
3. Ф.Б. Омоновнинг умумий тахирири остида тайёрланган “Пахтани дастлабки ишлаш” бўйича справочник (маълумотнома). Тошкент-“Ворис”- 2008 й.
4. Султонов Ж.С. "Канопни дастлабки ишлаш", "Ўқитувчи", 1981 й.
5. М. Мирахмедов тахирири остида. Пахтачилик справочниги. Тошкент, 1989 й.
6. М.А. Babadjanov. “Texnologik jarayonlarni loyihalash” Toshkent, “Cho'lon” 2009 y.
7. НПО "Хлопкопром", “Справочник по первичной обработке хлопка” (книга-1;2) Ташкент, "Мехнат" 1994, 1995 гг.
8. М.Т. Tillaev, М.А. Babadjanov “Paxtani dastlabki ishlash texnologiyasi va jixozlari” fanidan ma'ruza kursi. Toshkent “TTYESI”, 2009 y.
9. Е.Зикриёев «Пахтани дастлабки қайта ишлаш» Т. 2002 й.
10. А.Р. Parpiev, М. Axmatov, А. Q. Usmanqulov, М. Muminov. “Paxta xom ashyosini quritish” Darslik, Toshkent, “Cho'lon”-2009 y.
11. Salimov. A.M., Axmatov M.A “Paxtaga dastlabki ishlov berish” O'quv qo'llanma. Toshkent, «Sharq» 2005 y.
12. Джаббаров Г.Д. ва бошқалар. "Чигитли пахтани дастлабки ишлаш технологияси", дарслик, Т."Ўқитувчи" 1987й.
13. Ж.Султонов “Канопни ишлаш технологияси”, Тошкент “Ўқитувчи” 1970
14. У.М. Матмусаев “Поя пўстлоғидан олинувчи толалар”, ўқув қўлланма, Тошкент, ТТЕСИ, 1982 у.
15. Ўзбекистон Республикаси Давлат стандарти ЎзДСТ 605-93 “Кўк каноп пўстлоғи”.

- 16.Ахматов М. «Табиий толаларни дастлабки ишлаш» фани (Каноп қисми) бўйича маъруза матни ТТЕСИ, 2002.
- 17.М.Бабаджанов, М.Гаппарова, М.Рузметов “Табиий толаларни дастлабки ишлаш” фанидан ўқув қўлланма. Тошкент, ТТЕСИ бомахонаси. 2011 й.